

การจัดการเรียนรู้วิชาหน้าที่พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการ
โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น
โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์*

Learning Management for Civic Divic Duty Course in Accordance with
the Integrated Democratic way by Iddhipada 4 of Secondary School
Students Don Chan Wittayakhom School, Kalasin Province

พระจักรพงษ์ คุณวีโร (ภุอูทา) และปานจิตร สุขุมาลัย
Phra Chakkaphong Khuniwiro (Phoouatar) and Panjitr Sukumal
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: Chakkaphongphoouatar@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 2) เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง โดยจำแนกตามเพศ อายุ และระดับชั้นที่ศึกษา และ 3) แนวทางการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นวิทยาการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed methods) โดยกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จำนวน 174 คน และกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และครูผู้สอน จำนวน 17 คน สถิติที่ใช้ในการวิจัย ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (One-way ANOVA)

ผลการวิจัยพบว่า

1. การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของ นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า โดยภาพรวมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก

*ได้รับบทความ: 10 มีนาคม, 2565; แก้ไขบทความ: 27 กรกฎาคม 2565; ตอรับตีพิมพ์: 26 สิงหาคม 2565

Received: March 10, 2022; Revised: July 27, 2022; Accepted: August 26, 2022

2. เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการ โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 จำแนกตามเพศ อายุ และระดับชั้นการศึกษา พบว่า มีระดับความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน

3. แนวทางการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่ พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการ โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 พบว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในการเป็นพลเมืองดีและประพฤติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตย การเรียนการสอนจึงมีความจำเป็นเนื่องจากทำหน้าที่ในการพัฒนาและส่งเสริมให้ผู้เรียนเปลี่ยนพฤติกรรมในด้านความคิด สติปัญญา และการประเมินผลการเรียนรู้ที่เน้นผลการเรียน ซึ่งให้เห็นสภาพที่แท้จริงของผู้เรียน

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้; วิชาหน้าที่พลเมือง; หลักอิทธิบาท 4

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the learning management of the civic duty course in accordance with the integrated democratic way by using the 4 principles. 2) Comparison of the learning management of the Citizenship Course classified by sex, age and level of study and 3) Propose an approach for learning management of citizen duty subjects according to an integrated democratic way using the 4 principles. This study was mixed-method research of quantitative and qualitative research. The samples of this study included 175 lower secondary school students, and the target group included 17 school directors, vice directors, heads of the learning area of social studies, religion and culture, and teachers. The statistics used in data analysis were: Frequency, Percentage, Mean, Standard Deviation, and One-Way ANOVA. The computer program was also used to interpret the obtained data.

The research results were as follows:

1. The satisfaction with the learning management in the course ‘Civic Duties’ according to the democratic way integrated with the Four Iddhipāda Dhammas of lower secondary school students at Don Chan Wittayakhom School, Kalasin Province was at a high level.

2. Based on comparing the samples' factors: gender, the levels of students' satisfaction with all four aspects of the learning management in the course ‘Civic Duties’ according to the democratic way integrated with the Four Iddhipāda Dhammas were not

different. This result denied the setypothesis. Classified by age and educational levels, the result was the same.

3. The way to promote the learning management in the course ‘Civic Duties’ according to the democratic way integrated with the Four Iddhipāda Dhammas of lower secondary school students at Don Chan Wittayakhom School, Kalasinwere as follows, to provide students with knowledge and understanding of how to be good citizens and how to behave as a good citizen following the democratic way, Teaching is essential as it serves to develop and empower learners to change behavior in terms of thinking, intelligence, and assessment of learning outcomes that emphasize classroom performance, pointing out the actual state of the learners.

Keywords: Learning Management; Civic divic duty course; Iddhipada 4

1. บทนำ

ปัจจุบันสถานภาพสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เกิดปัญหามากมาย ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2562 ได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาไว้ในมาตรา 4 กำหนดความหมายของการศึกษาไว้ว่า “การศึกษา” เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสารทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างความรู้ขึ้นจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคมการเรียนรู้และปัจจัยที่เกี่ยวข้องให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และในมาตรา 6 กำหนดความมุ่งหมายและหลักการการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคน ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานจะต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อม และความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคนของชาติให้สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ โดยการยกระดับคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ให้มีคุณภาพและมาตรฐานระดับสากลสอดคล้องกับประเทศไทย 4.0 และโลกในศตวรรษที่ 21 กระทรวงศึกษาธิการโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ. 2546 จึงได้ดำเนินการทบทวนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยนำข้อมูลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีและแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 มาใช้เป็นกรอบและทิศทางในการพัฒนาหลักสูตรให้มีความเหมาะสมชัดเจนยิ่งขึ้นและ

เห็นควรปรับปรุงหลักสูตรในกลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์วิทยาศาสตร์และสาระภูมิศาสตร์ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ และเป็นรากฐานสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์คิดอย่างมีเหตุผล เป็นระบบ สามารถวิเคราะห์ปัญหา หรือสถานการณ์ได้อย่างรอบคอบและถี่ถ้วน สามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการบูรณาการกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ เพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนางานด้วยที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยจำแนกตามเพศ อายุ และระดับชั้นที่ศึกษา
3. เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative) เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน โดย (mixed methods) แบบผสมผสานวิธีระหว่างวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเข้าด้วยกัน การจัดการเรียนรู้วิชาหน้าที่พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนดอนจานวิทยาคม อำเภอดอนจาน จังหวัดกาฬสินธุ์ ปีการศึกษา 2564 จำนวน 318 คน กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนดอนจานวิทยาคม อำเภอดอนจาน จังหวัดกาฬสินธุ์ ปีการศึกษา 2564 โดยผู้วิจัยได้เลือกจากนักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จำนวน 174 คน โดยใช้สูตรคำนวณของเครซี & มอร์แกน (Krejcie & Morgan) กลุ่มเป้าหมายในเชิงคุณภาพ ได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และครูผู้สอนโรงเรียนดอนจานวิทยาคม จำนวน 17-21 คน ที่ทำการสอนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม โดยเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) การวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาลักษณะ รูปแบบ และวิธีการเขียนแบบสอบถามจากเอกสาร งานวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรที่ศึกษา
2. รวบรวมสาระและเนื้อหาต่างๆ ที่ได้จากเอกสาร งานวิจัย แนวคิดทฤษฎี ผลการวิจัยและการสัมภาษณ์ เพื่อเป็นข้อมูลในการสร้างแบบสอบถามเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้อย่างไรที่พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4
3. นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมาสร้างแบบสอบถามการจัดการเรียนรู้อย่างไรที่พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4
4. นำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นเสนอต่อคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อรับคำแนะนำในการตรวจแก้ไขเนื้อหาของแบบสอบถาม
5. นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ เสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อพิจารณาตรวจสอบอีกครั้งให้สมบูรณ์ก่อนนำไปทดลองใช้ (Try out)
6. นำแบบสอบถามที่ได้ไปทดลองใช้ (Try out) กับนักเรียน จำนวน 30 คน เพื่อหาค่าอำนาจจำแนกของแบบสอบถามโดยใช้วิธีหาค่าอำนาจจำแนก (Discrimination Power) เป็นรายข้อโดยใช้วิธีการหาค่าร้อยละ .2 ขึ้นไป และใช้การทดสอบที (Dependent t-test) คัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าที่ตั้งแต่ 0.8 ขึ้นไป ไว้เป็นแบบสอบถามเพื่อใช้ในการวิจัย แบบสอบถามทั้งฉบับมีค่าอำนาจจำแนกตามเกณฑ์
7. วิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) จากแบบสอบถามทั้งฉบับที่ผ่านการคัดเลือกโดยใช้วิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) โดยใช้สูตรของครอนบาค ได้ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามทั้งฉบับเท่ากับ .7
8. นำแบบสอบถามเสนอกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อให้ความเห็นชอบแล้วนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยรวมและเป็นรายด้าน โดยการหาค่าคะแนนเฉลี่ย (Mean) แทนสัญลักษณ์ด้วย (\bar{x}) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) แทนสัญลักษณ์ ด้วย (S.D.) ใช้ t-test และ F-test (One way ANOVA) เพื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 3 ขึ้นไป เมื่อพบความแตกต่างเป็นรายคู่ทำการทดสอบด้วยวิธีการของเชฟเฟ่ (Scheffe')

4. สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า เพศของผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นเพศชาย จำนวน 94 คน (คิดเป็นร้อยละ 54.00) และเป็นเพศหญิง จำนวน 46.00 คน (คิดเป็นร้อยละ 46.00) เมื่อจำแนกตามอายุของผู้ตอบแบบสอบถาม มีอายุ 13 ปี จำนวน 60 คน (คิดเป็นร้อยละ 34.50) และอายุ 15 ปี จำนวน 60 คน (คิดเป็นร้อยละ 34.50) และมีอายุ 14 ปี จำนวน 54 คน (คิดเป็นร้อยละ 31.00) เมื่อจำแนกตามระดับชั้นการศึกษาของผู้ตอบแบบสอบถาม ศึกษาอยู่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1

จำนวน 60 คน (คิดเป็นร้อยละ 34.50) และศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 60 คน (คิดเป็นร้อยละ 34.50) และศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 54 คน (คิดเป็นร้อยละ 31.00) ตามลำดับ

2. ผลการวิเคราะห์การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยภาพรวมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.24$, S.D. = 0.22) เมื่อพิจารณาตามด้านพบว่า ทั้ง 4 ด้านมีระดับความพึงพอใจโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ ด้านจิตตะ คือ ความคิด ตั้งใจรับรู้ในสิ่งที่เรียน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.27$, S.D. = 0.36) รองลงมาคือ ด้านวิริยะ คือ พากเพียรในการเรียนรู้ อดทนต่อคำสั่งสอน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.25$, S.D. = 0.32) รองลงมาคือด้านวิมังสา คือ ใช้ปัญญาสอบสวน ไคร่ครวญหาเหตุผล มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.22$, S.D. = 0.39) และด้านฉันทะ คือ มีใจรักใฝ่ใจที่จะเรียน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.43) ตามลำดับ

3. ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามเพศ อายุ และระดับการศึกษา ดังนี้ 1) การเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามเพศ โดยภาพรวมทั้ง 4 ด้าน มีระดับความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน 2) การเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามอายุ โดยภาพรวมและรายด้าน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก และการวิเคราะห์ความแปรปรวน การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามอายุ ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้านมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน 3) การเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามระดับชั้นการศึกษา โดยภาพรวมและรายด้าน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก และการวิเคราะห์ความแปรปรวน การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามระดับชั้นการศึกษา ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้านมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน

4. แนวทางการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการ โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ โดยการสัมภาษณ์ จากผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และครูผู้สอนโรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จำนวน 17-21 คน ที่ทำการสอนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ดังนี้

จุดมุ่งหมาย (Objective) ในการเรียนการสอนรายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ดังนี้ 1) เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมได้ 2) เพื่อให้นักเรียนมีความรู้และเข้าใจในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยได้ 3) นักเรียนสามารถบอกขั้นตอนและอธิบาย หรือ วิเคราะห์ การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมและการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยได้ และ 4) นักเรียนสามารถประพฤติปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมตามหลักคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีไทยในสังคมปัจจุบันได้

การเรียนการสอน (Learning Experience) รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการทางการศึกษา เพราะเป็นการนำหลักสูตรไปใช้ปฏิบัติให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้ คุณภาพของการศึกษาจะดีหรือไม่นั้น การสอนเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะทำหน้าที่พัฒนาและเสริมสร้างผู้เรียนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และมีประสบการณ์การเรียนรู้เพิ่มขึ้น โดยให้นักเรียนรู้จักการปฏิบัติตนตามกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิของบุคคลการทำประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติวัฒนธรรมที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีการเคารพสิทธิของตนเองและผู้อื่นศึกษาสาระสำคัญการถ่วงดุลอำนาจ และปฏิบัติตนตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบันได้ เพื่อให้สามารถอธิบายระบุวิเคราะห์ปฏิบัติตนและพัฒนาโดยแสดงออกและอภิปรายได้ตามหลักการของพระศาสนา และพลเมืองดีของประเทศชาติ ทำให้เกิดการใฝ่เรียนรู้มีวินัย ซื่อสัตย์สุจริต รู้จักรับผิดชอบ มุ่งมั่นในการทำงาน มีมารยาท มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม มีความรักชาติ ศาสน์กษัตริย์ และรักความเป็นไทย

การประเมินผล (Evaluation) รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอนที่ครูผู้สอนจะต้องจัดทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ผลจากการประเมินจะต้องนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับติดตาม กำกับ สนับสนุน และพัฒนาการเรียนรู้อื่นๆ พัฒนาการเรียนการสอน ดังนั้น การวัดและประเมินผลการเรียนจึงเน้นไปที่การวัดและการประเมินผลในชั้นเรียน ซึ่งจะนำไปสู่การชี้ให้เห็นถึงสภาพที่แท้จริงของผู้เรียน และสภาพจริงของการเรียนการสอนจากพฤติกรรมที่ผู้เรียนได้แสดงออก (Student Performance) สะท้อนให้เห็นความสามารถที่หลากหลาย และสอดคล้องกับความสามารถที่แท้จริงจากการปฏิบัติ ตัดสินใจหรือ

การแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง การวัดและประเมินผลการเรียนรู้รายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง โดยพิจารณาจากคุณภาพของชิ้นงาน หรือการปฏิบัติที่เป็นผลผลิต ร่องรอยหลักฐานการเรียนรู้ของผู้เรียนว่าเป็นไปตามผลการเรียนรู้และจุดเน้นของรายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมืองหรือไม่ ประกอบด้วยความรู้ความสามารถ คุณธรรมจริยธรรม ค่านิยมที่พึงประสงค์การปฏิบัติตนโดยใช้วิธีการและเครื่องมือที่หลากหลายและเกณฑ์การประเมินที่ชัดเจน ทั้งนี้เมื่อผู้เรียนได้รับการพัฒนาแล้วจะต้องบรรลุตามผลการเรียนรู้ที่กำหนด

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยครั้งนี้ ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยผู้วิจัยจะนำเสนอประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจ ดังนี้

1. การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยภาพรวมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.24$, S.D. = 0.22) เมื่อพิจารณาตามด้านพบว่า ทั้ง 4 ด้านมีระดับความพึงพอใจโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ ด้านจิตตะ คือ ความคิด ตั้งใจรับรู้ในสิ่งที่เรียน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.27$, S.D. = 0.36) รองลงมาคือ ด้านวิริยะ คือ พากเพียรในการเรียนรู้ อดทนต่อคำสั่งสอน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.25$, S.D. = 0.32) รองลงมาคือ ด้านวิมังสาการใช้ปัญญาสอบสวน ไคร่ครวญหาเหตุผล มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.22$, S.D. = 0.39) และด้านฉันทะ คือ มีใจรักใฝ่ใจที่จะเรียน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.43) ทั้งนี้เนื่องจากครูผู้สอนได้นำหลักธรรมอิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ที่เกิดจากตัวครูผู้สอนในการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ มีมานะอดสาหะด้วยความเพียรพัฒนาตนเองให้มีความรอบรู้ ทันทสมัย และทันต่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่นักเรียนด้วยการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญด้วยความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างผู้เรียน ให้สามารถจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนอย่างเหมาะสมและบรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้จะทำให้การจัดการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของเมย์ อำนวยพันธ์วิไล (2555, หน้า 144) ได้ศึกษาเรื่อง วิธีการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามหลักอิทธิบาท 4 ของกลุ่มโรงเรียนชาณูวรลักษณ์ อำเภอลือชัยบุรี จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า บุคลากรมีความคิดเห็นต่อวิธีการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามหลักอิทธิบาท 4 ประกอบด้วย ด้านฉันทะ ด้านวิริยะ ด้าน จิตตะ และด้านวิมังสา ในภาพรวม จำแนกตามโรงเรียน อยู่ในระดับมาก ด้านฉันทะ คือ มีใจรักใฝ่ใจที่จะเรียน พบว่า ระดับความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจานวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.43) ทั้งนี้ เพราะครูผู้สอน ได้ส่งเสริมให้นักเรียนมี

ความรับผิดชอบต่อหน้าที่และมีจิตสำนึกการทำประโยชน์ต่อสังคมให้นักเรียนและได้จัดกิจกรรมให้นักเรียนแสดงความสามารถ ได้เรียนในสิ่งที่ชอบ และสนใจ ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้นักเรียนมีจิตสำนึกเป็นพลเมืองดี มีความมุ่งมั่นทำงานด้วยใจรักและมีประสิทธิภาพในการจัดการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของธนภัทร ทวีศรี (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า พระสังฆาธิการมีความเห็นต่อประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 3.70 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านที่มีระดับประสิทธิผลมากที่สุดคือ ด้านสถานที่ให้บริการ รองลงมาคือ ด้านปฏิบัติงานของบุคลากร อยู่ในระดับสุดท้ายคือ ด้านการวางแผน ซึ่งอยู่ในระดับมาก การเปรียบเทียบประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยจำแนกตามข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พระสังฆาธิการที่มีอายุ การศึกษาสามัญ การศึกษาแผนกธรรม และการศึกษาแผนกบาลีต่างกัน มีความคิดเห็นต่อประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยรวมไม่แตกต่างกันทางสถิติที่ระดับ 0.05 จึงไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ส่วนพระสังฆาธิการผู้มีพรรษา และประสบการณ์ทำงานต่างกัน มีความคิดเห็นต่อประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยรวมแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

2. การเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามอายุ โดยภาพรวมและรายด้าน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก และการวิเคราะห์ความแปรปรวนการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามอายุ ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้านมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกันจึงปฏิเสธสมมติฐาน ทั้งนี้เพราะระดับอายุของนักเรียนอยู่ในวัยใกล้เคียงกันจึงทำให้เข้าใจและรับรู้ต่อจากจัดการเรียนการสอนเหมือนกัน ซึ่งสอดคล้องกับธนภัทร ทวีศรี (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า พระสังฆาธิการมีความเห็นต่อประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 3.70 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านที่มีระดับประสิทธิผลมากที่สุดคือ ด้านสถานที่ให้บริการ รองลงมาคือ ด้านปฏิบัติงานของบุคลากร อยู่ในระดับสุดท้ายคือ ด้านการวางแผน ซึ่งอยู่ในระดับมาก การเปรียบเทียบประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดกาญจนบุรี โดยจำแนกตามข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พระสังฆาธิการที่มีอายุ การศึกษาสามัญ การศึกษาแผนกธรรม และการศึกษาแผนกบาลี ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา โดยรวมไม่แตกต่างกันทางสถิติที่ระดับ 0.05 จึงไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

3. การเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามระดับชั้นการศึกษา โดยภาพรวมและรายด้าน มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก และการวิเคราะห์ความแปรปรวน จัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ จำแนกตามระดับชั้นการศึกษา ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้านมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกันจึงปฏิเสธสมมติฐาน ทั้งนี้เพราะระดับชั้นการศึกษาของนักเรียนไม่ห่างกันมากจึงทำให้ความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนการสอนรายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยโดยครูผู้สอนใช้วิธีการสอนแบบบูรณาการหลักอิทธิบาท 4 ไม่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระสมชาย อดิพุทโธ (พลจันทร์) (2556) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความคิดเห็นของครูภูมิต่อการใช้อิทธิบาท 4 ในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร พบว่า 1) ความคิดเห็นของครูภูมิต่อการใช้อิทธิบาท 4 ในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร โดยรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = 3.55) เมื่อพิจารณาในแต่ละด้านพบว่า ด้านฉันทะ อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = 3.64) รองลงมาคือ ด้านจิตตะ วิริยะ อยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย = 3.46) ตามลำดับอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = 3.60) ด้านวิมังสาอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = 3.50) 2) การวิเคราะห์เปรียบเทียบความคิดเห็นของครูภูมิต่อการใช้อิทธิบาท 4 ในการบริหารงานของผู้บริหาร สถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ครูที่มีเพศอายุ และระยะเวลาในการทำงานแตกต่างกันมีความ คิดเห็นต่อการใช้อิทธิบาท 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาแตกต่างกัน ส่วนครูที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน แตกต่างกันมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน

4. แนวทางการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยการสัมภาษณ์ จากผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และครูผู้สอนโรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จำนวน 17-21 คน ที่ทำการสอนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

จากการศึกษาแนวทางการจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยครูผู้สอนได้กำหนดจุดมุ่งหมาย (Objective) ในการเรียนการสอนรายวิชาหน้าที่พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ดังนี้ 1) เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมได้ 2) เพื่อให้นักเรียนมีความรู้และเข้าใจในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยได้

3) นักเรียนสามารถบอกขั้นตอนและอธิบาย หรือวิเคราะห์ การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมและการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยได้ และ 4) นักเรียนสามารถประพฤติปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีของสังคมตามหลักคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีไทย ในสังคมปัจจุบันได้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอนที่ครูผู้สอนจะต้องจัดทำอย่างต่อเนื่องเพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับนำผลการวิจัยไปปฏิบัติ

1.1 โรงเรียนควรส่งเสริมการนำหลักอิทธิบาท 4 โดยบูรณาการตามหลักวิถีประชาธิปไตย เพื่อพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติหน้าที่ครูให้มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

1.2 โรงเรียนควรจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยบูรณาการตามหลักวิถีประชาธิปไตยในการทำกิจกรรมในชั้นเรียน เพื่อให้นักเรียนเห็นคุณค่าและสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียน

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

โรงเรียนควรนำผลการวิจัยที่ได้ไปกำหนดเป็นนโยบายหรือแผนปฏิบัติในการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนให้บรรลุเป็นหมายของหลักสูตรต่อไป

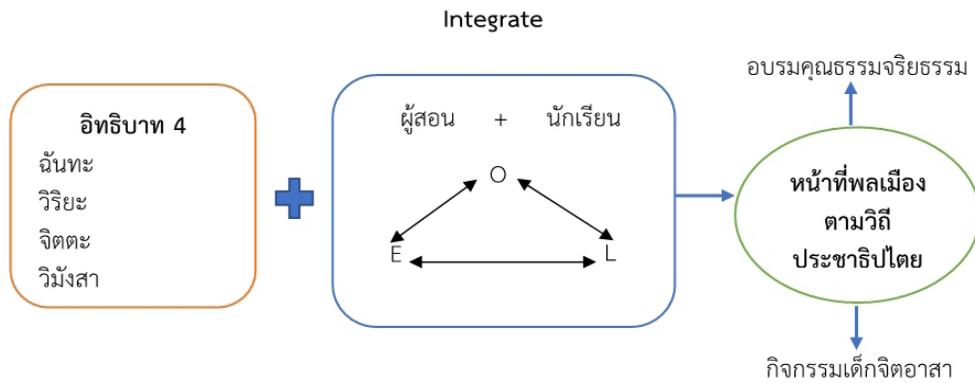
3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรศึกษาเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้รายวิชาต่างๆ ในสถานศึกษาโดยบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักวิถีประชาธิปไตย

3.2 ควรศึกษาเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยบูรณาการตามหลักวิถีประชาธิปไตยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของนักเรียน

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

การจัดการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยแบบบูรณาการโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนดอนจันทน์วิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ธนภัทร ทวีศรี. (2557). *ประสิทธิผลการบริหารงานของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกาญจนบุรี*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมชาย อดิพุทโธ. (2556). *ความคิดเห็นของครูที่มีต่อการใช้อทิธิบาท 4 ในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร*. (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เมย์ อำนวยพันธ์วิไล. (2555). *วิธีการบริหารโรงเรียนขนาดเล็กตามหลักอทิธิบาท 4 ของกลุ่มโรงเรียนชาดุมวลักษณ์ อำเภอลำลูกขันบุรี จังหวัดกำแพงเพชร*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2560). *มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560 ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: ชุมชนุสสกรณการเกษตรแห่งประเทศไทย.